

УДК 159.9

А.Л. Злотніков, Д.П. Приходько

Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків

ДЕТЕРМІНАНТИ СТАНІВ ПСИХІЧНОГО НАПРУЖЕННЯ ТА ЇХ КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ГОТУЮТЬСЯ ДО ВИКОНАННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ

В статті відображені основні детермінуючі фактори станів психічного напруження військовослужбовців під час підготовки до діяльності в складі миротворчих підрозділів. Визначені основні компоненти станів психічного напруження. Описані результати кореляційного аналізу залежності станів психічного напруження від детермінуючих компонентів, та встановлена сила їх взаємозв'язку. У статті проведено кореляційний аналіз взаємозалежності детермінант, що зумовлюють стани психічного напруження військовослужбовців при підготовці до виконання миротворчих операцій та встановити силу взаємодії цих детермінант між собою.

Ключові слова: стани психічного напруження, кореляція, детермінанти, сила взаємозв'язку.

Вступ

Постановка проблеми. Підготовка до професійної діяльності військовослужбовців у складі миротворчих підрозділів та відпрацювання методичних рекомендацій щодо здійснення професійно-психологічного відбору і підготовки кандидатів для участі у миротворчих операціях є серйозна сучасна проблема. Однією з цих проблем є формування у військовослужбовців психологічної готовності до діяльності в особливих умовах миротворчих підрозділів. Тут одразу слід вивчати низьку важливих та взаємно пов'язаних питань. Одним з яких є вивчення станів психічного напруження військовослужбовців при виконанні миротворчих завдань. Недостатня вивченість та особлива значущість цих питань зумовила необхідність проведення таких науководослідних робіт як:

– «Прогнозування та умови забезпечення психологічної надійності професійної діяльності військовослужбовців під час виконання миротворчих операцій» шифр «прогнозування» на базі науководослідної лабораторії наукового центру Повітряних Сил Харківського університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба;

– «Методики діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів», яка проводиться на базі науководослідного центру гуманітарних проблем ЗС України.

Мета дослідження: Задачею дослідження в даному напрямку роботи є вивчення детермінант психічних станів військовослужбовців, що виникають під впливом стрес-факторів у ході виконання службових завдань в складі миротворчих підрозділів і є для них напруженими. Провести кореляційний аналіз взаємозалежності детермінант, що зумовлюють стани психічного напруження військовослужбовців при підготовці до виконання миротворчих операцій та встановити силу взаємодії цих детермінант між собою.

Результати дослідження

Виконання професійних завдань військовослужбовцями у процесі підготовки, виконання службових обов'язків у мирний час і в умовах ведення бойових дій характеризується зростанням інтенсивності й сили впливу стрес-факторів на їхню психіку [1 – 6]. Це створює екстремальні умови та негативно впливає на професійну діяльність військовослужбовців. Не зважаючи на вдосконалення військової техніки, подальшу автоматизацію процесу керування, підвищення ефективності управління нею військовослужбовцем, найважливішим чинником надійності виконання поставленого завдання залишається людський фактор, про що свідчить аналіз статистики авіаційних катастроф, травм, поранень і бойових втрат. Основними причинами таких подій найчастіше бувають різні види напружених станів військовослужбовців, які можуть призвести до трагічних наслідків [3, 5]. Особливо гостро дана проблема виникає в забезпеченні діяльності військових льотчиків. Їх діяльність є найбільш складною й небезпечною з усіх видів діяльності військовослужбовців-операторів [4, 6]. Сучасні літальні апарати створюють велику загрозу життю багатьох людей навіть у мирний час, що підтверджує всесвітня статистика авіаційних подій та катастроф. Виникає необхідність у розробці нових форм і методів удосконалення процесу підготовки курсантів-льотчиків до діяльності в екстремальних умовах на складній сучасній техніці. Дана обставина на перший план висуває питання про підвищення рівня професійної підготовки військових льотчиків, їх фізичної, функціональної й, найголовніше, психологічної готовності до виконання навчальних і бойових завдань. Тому ми вважаємо за необхідне приділяти особливу увагу психологічній підготовці військових льотчиків, починаючи з перших кроків їх професійного становлення під час наземної підготовки до майбутніх польотів. Вирішення цих завдань обумовлено такими чинниками:

– подальшим зростанням ролі й значення людського фактора в системах „людина-техніка”;

– особливостями професійної військової діяльності, що спричиняють інформаційні перевантаження на військовослужбовців-льотчиків та ведуть до виникнення під час виконання навчально-бойових завдань несприятливих психічних станів;

– складними умовами керування сучасною авіаційною технікою під час ліквідації наслідків стихійних лих, виконання військовими льотчиками бойових та миротворчих завдань;

– становленням і розвитком у Збройних Силах України (ЗСУ) системи психологічного забезпечення професійної діяльності й підготовки особового складу до діяльності в особливих і екстремальних умовах;

– недостатньою вивченістю станів психічного напруження курсантів-льотчиків у період наземної підготовки до польотів.

За результатами досліджень, що проводяться, визначено ступінь залежності професійної діяльності курсантів-льотчиків від детермінант станів психічного напруження [1 – 6]:

1. Стани психічного напруження, що спостерігаються в процесі наземної підготовки до польотів курсантів-льотчиків, слід розглядати як інтегративне полісистемне утворення, яке складається з комплексу взаємодіючих функціональних детермінант:

– емоційних, які проявляються в рівні психічного збудження і тривожності;

– мотиваційних, визначених силою і змістом професійної спрямованості;

– інтелектуальних, що проявляються в розумових і мнемічних операціях та забезпечують оцінку й визначення вимог ситуації, прогноз можливих змін у процесі досягнення бажаної мети, прийняття рішень про характер дій, оцінку одержаного результату діяльності;

– активаційних, що визначаються типологічними особливостями нервової системи (силою, динамічністю, збудженістю) і впливають на загальну працездатність, витримку й волюву саморегуляцію курсантів-льотчиків.

2. Стани психічного напруження є багаторівневою системою, яка в структурі особистості фахівця складається з психофізіологічного, психологічного й соціально-психологічного рівнів, що знаходяться у постійній взаємодії. Домінування якогось з цих рівнів визначається як характером завдань, що вирішуються, так і індивідуальними особливостями курсанта, які сформовані в процесі навчання та виховання.

Встановлено (табл. 1), що всі досліджені детермінанти нерозривно пов'язані між собою, мають значущий вплив на рівень психічного напруження, але жоден з них не є постійно домінуючим. Перевага якогось з них визначається багатьма факторами, що викликає необхідність проведення кореляційного аналізу. Визначено силу взаємозв'язків між досліджуваними детермінантами і вплив кожного з них на стан психічного напруження. Так, аналіз психофізіологічних показників дозволив встановити (табл. 1), що найбільш високий зв'язок існує між психічним напруженням й частотою серцевих скорочень.

Наступним психофізіологічним показником за силою зв'язку відзначена сила м'язового напруження. Даний зв'язок має зворотну залежність. У цілому слід зазначити, що психофізіологічні показники нервової системи є об'єктивним критерієм, що визначає ступінь психічного напруження й істотно впливає на якість діяльності курсантів. Найбільша залежність має місце між психологічним напруженням курсанта-льотчика та емоційною стійкістю.

Таблиця 1

Кореляція психічного напруження і його структурних компонентів

Найменування показників	Частота серцевих скорочень	Сила м'язового напруження	Частота дихання	Особистісна тривожність	Ситуативна тривога	Інтелектуальні здібності	Мотивація	Лабільність нервової системи	Сила нервової системи	Активність	Емоційна стійкість	Працездатність	Психічне напруження
Частота серцевих скорочень		-0,74*	0,83*	0,45	0,66*	-0,48	0,26	-0,63*	-0,66*	0,62*	-0,64*	-0,45	0,67*
Сила м'язового напруження			-0,28	-0,38	-0,63*	0,43	0,28	-0,42	0,45	0,34	0,65*	0,52	-0,62*
Частота дихання				0,44	0,56*	-0,38	0,22	-0,51	-0,49	0,52	-0,59*	-0,49	0,45
Особистісна тривожність					0,86*	-0,44	-0,49	-0,44	-0,26	-0,33	-0,74*	-0,57*	0,79*
Ситуативна тривога						-0,38	-0,45	-0,42	0,21	-0,39	-0,62*	-0,48	0,64*
Інтелектуальні здібності							0,35	0,54*	0,27	0,34	0,73*	0,41	-0,74*
Мотивація								0,37	0,24	0,46	0,52	0,62*	0,53*
Лабільність нервової системи									0,79*	0,41	0,59*	0,54*	0,49
Сила нервової системи										0,23	0,43	0,57*	0,46
Активність											0,51	0,53*	0,52
Емоційна стійкість												0,38	-0,82*
Працездатність													0,38
Психічне напруження													

Примітка: * – при $p < 0,01$.

Дана залежність є обернено пропорційною. Наступною за силою взаємодії відзначена особистісна тривожність. Дана залежність прямо пропорційна й носить лінійний характер. Особистісна тривожність так само є важливим показником психічного напруження й відповідно безпосередньо впливає на якість діяльності. Інтелектуальні здібності курсантів за силою взаємодії так само займають важливе місце у взаємозв'язку із психічним напруженням. Дана залежність обернено пропорційна й близька до лінійної.

Слід за особистісною тривожністю знаходиться ситуативна тривога. Існує стійкий зв'язок між ситуативною тривогаю й психічним напруженням.

Наступною за силою взаємодії є мотивація, отриманий коефіцієнт свідчить про помірковано високий зв'язок.

Далі за силою зв'язку перебуває активність. Дана величина коефіцієнта дає підстави стверджувати, що існуючий зв'язок має нелінійний характер.

Наступною за силою зв'язку зі станом психічного напруження посідає лабільність нервової системи, яка представлена короткочасною пам'яттю.

Далі за силою зв'язку перебуває сила нервової системи. Ступінь кореляційної залежності між значеннями можна класифікувати як помірковано середній.

Останнім показником за силою зв'язку з психічним напруженням була працездатність. Сила зв'язку між ними характеризується як середня. Даний зв'язок не є значимим для даної вибірки.

Проведений кореляційний аналіз підтверджує виявлену в результаті дослідження залежність психічного напруження від таких його детермінант, як емоційний, мотиваційний, інтелектуальний і активаційний (сила нервової системи).

Висновки

На основі встановленої залежності можна стверджувати, що рівень психічного напруження в курсантів можливо прогнозувати, а також впливати на його розвиток у процесі наземної підготовки, що досягається шляхом застосування методів регуляції, формування оптимального рівня мотивації й підвищення рівня вмінь та навичок діяльності в особливих умовах.

ДЕТЕРМИНАНТЫ СОСТОЯНИЙ ПСИХИЧЕСКОГО НАПРЯЖЕНИЯ И ИХ КОРРЕЛЯЦИОННЫЙ АНАЛИЗ У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ, КОТОРЫЕ ГОТОВЯТСЯ К ВЫПОЛНЕНИЮ МИРОТВОРЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

А.Л. Злотников, Д.П. Приходько

В данной работе отражены основные детерминирующие факторы состояний психического напряжения военнослужащих при подготовке к действиям в составе миротворческих подразделений. Определены основные компоненты состояний психического напряжения военнослужащих. Описаны результаты корреляционного анализа зависимости состояний психического напряжения от детерминирующих компонентов и установлена сила их взаимосвязи.

Ключевые слова: состояния психического напряжения, корреляция, детерминанты, сила взаимосвязи.

DETERMINANTS OF STATES OF PSYCHICAL TENSION AND THEIR CORRELATION ANALYSIS AT SERVICEMEN WHICH PREPARE TO IMPLEMENTATION OF PEACEMAKING OPERATIONS

A.L. Zlotnikov, D.P. Prihod'ko

In the given work basic determine factors are reflected of states of psychical tension of servicemen at preparation to actions in composition peacemaking subdivisions. Basic components are definite of states of psychical tension of servicemen. Results are described of correlation analysis of dependence of states of psychical tension from the determine components and force is set of their intercommunication.

Keywords: states of psychical tension, correlation, determinants, force of intercommunication.

Розробляється корекційно-дидактична програма щодо регуляції психічних станів у стресових ситуаціях, що містить в собі модель та методичні рекомендації. Програма дозволить систематизовано формувати вміння саморегуляції психічних станів курсантами в процесі наземної підготовки до польотів.

Визначено й удосконалено основні методи й прийоми, найбільш сприятливі для забезпечення оптимального рівня психічного напруження в курсантів-льотчиків у період наземної підготовки: психорегулююче тренування (на основі аутотренінгу), ідеомоторне тренування, моделювання впливу стрес-факторів і відпрацювання стратегій керуючих дій у стресогенних ситуаціях, дихальна гімнастика, рефлексія й самоконтроль.

Впровадження комплексної методики формування й удосконалення оптимального рівня психічного напруження в курсантів-льотчиків дозволить підвищити психічну саморегуляцію, подолати негативні емоційні стани й виробити адекватні стратегії дій у складних стресогенних ситуаціях.

Список літератури

1. Александров Ю.В. Факторы, детерминирующие развитие профессиональной деформации сотрудников милиции / Ю.В. Александров // *Вісник ХНУ*. – Серія: Психологія. – Х.: ХНУ, 2001. – № 517. – С. 218-220.
2. Білий В.В. Залежність поведінки курсантів у конфліктній ситуації від їх особистісних особливостей / В.В. Білий // *Вісник ХНУ*. – Серія: Психологія. – Х.: ХНУ, 2001. – № 517. – С. 19-21.
3. Волошин П.В. Медико-психологические аспекты экстремальных событий и проблема посттравматических стрессовых расстройств / П.В. Волошин, Л.Ф. Шестопалова, В.С. Подкорытов // *Межд. мед. журн.* – 2000. – Т. 6, № 3. – С. 31-34.
4. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях / В.И. Лебедев. – М.: Политиздат, 1989. – 304 с.
5. Программа по специальной, боевой, физической и общественно-государственной подготовке рядового и начальствующего состава ОМОН ПРИ ГУВД СПб. – 2000. – 15 с.
6. Марищук В.Л. Напряженность в полете / В.Л. Марищук, К.К. Платонов, Е.А. Плетницкий. – М.-Л.: Воениздат, 1969. – 120 с.

Надійшла до редколегії 19.05.2009

Рецензент: канд. філ. наук, проф. В.Г. Рибалка, Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків.